

ЗАСОБИ РЕФЕРЕНЦІЮВАННЯ ІНТЕНСИФІКАЦІЇ В МОВНИХ КАРТИНАХ СВІТУ УКРАЇНЦІВ, РОСІЯН І ПОЛЯКІВ

Розвиток антропоцентричного підходу до аналізу мовних систем, зокрема і їхніх одиниць, передовсім пов'язаний з усвідомленням того, що значення, яке відбиває загальні особливості людини, антропоцентричне, більше того, на думку О.Падучевої, воно «етноцентричне, тобто орієнтоване на даний етнос»¹. З цього випливає, що ретельне обстеження семантики мовних одиниць дає підстави для висновків стосовно певних властивостей того чи іншого етносу. Так, аналіз семантичних характеристик одиниць російської мови дозволив А. Вежбицькій висловити, наприклад, такі спостереження: «Росіяни так само емоційні, як і виявляють нахили до крайнощів при вираженні морального захоплення або морального засудження»². Якщо це так, то на позначення подібних особливостей світосприймання даного етносу у мові мають існувати відповідні елементи на різних її рівнях, охоплюючи і синтагматику, і парадигматику. При цьому, щоб з'ясувати, що саме росіянам властиве виявляти крайнощі в оцінюванні подій, на наш погляд, варто простежити це на фактах кількох, принаймні споріднених, мов, якими можуть бути російська, українська і польська.

Звернемося до аналізу внутрішнього наповнення елементів проміжних рівнів, зокрема еквівалентів слова, тобто зв'язаних сполучень, «які характеризуються стійкістю, єдністю значення, у більшості випадків постійною, незмінною формою. У потоці мовлення еквіваленти слова становлять цілісну одиницю і стосовно наголосу, звичайно вони мають один словесний наголос»³. Еквіваленти слова з граматичною ознакою прислівників досить часто референціюють інтенсифікативні явища навколишнього світу, що відбиває у їхній внутрішній структурі сема 'дуже'. Як правило, такі одиниці творяться за участю применників і іменників, останні з яких характеризують надзвичайно високий стан напруження особи або неординарні явища довкілля, тобто тією чи іншою мірою пов'язані зі способами віддзеркалення у мові афективних особливостей світотізнання. Ці тенденції спостерігаються у всіх трьох досліджуваних мовах. Пор. укр. *біль (до болю), сльози (до сліз), неможливість (до неможливості)*; рос. *боль (до боли), слёзы (до слёз), невозможность (до невозможности)*, польськ. *bezkrzes (do bezkresu), niemożliwość (do niemożliwości), Izy (do lez)*.

Особливістю елементів афективної мови є те, що вона дуже швидко «зношується». Афективний зміст з її одиниць «легко вивітряється, і невдовзі залишається тільки бліда форма»⁴. Проте останні просто так не зникають, здебільшого вони виявляють здатність перетворюватися в інші елементи системи мови, а завдяки підтримці з боку прийменника не понижуються при цьому навіть у ранзі. Відбувається не перетворення повнозначної частини мови в неповнозначну (пор., наприклад, рос. іменник *ужас* та вигук *ужас*), а перехід з однієї повнозначної частини мови в іншу (пор. рос. іменник *смерть* та прислівниковий еквівалент *до смерті*, укр. іменник *смерть* - прислівниковий еквівалент - *до смерті*, польськ. *smierc - na smierc*). І хоча іменники на позначення афективних явищ у складі адвербіалізованих одиниць втрачають своє основне семантичне наповнення, асоціативний зв'язок семантики прислівникового еквівалента зі значенням іменника, від якого він походить, є досить відчутним, а це, у свою чергу, сприяє вираженню таких інтенсифікативних характеристик, на фоні яких висвітлюється емоційне сприйняття дійсності. Пор. вживання українського прислівникового еквівалента *до смерті*, російського *до смерті* та польського *na smierc* у

¹Падучева Е.В., Феномен Анны Вежбицкой, [в:] Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание, Москва 1996, с. 5.

²Вежбицкая А., Язык. Культура. Познание, Москва 1996, с.83.

³Рогожникова Р.П., Словарь эквивалентов слова: наречные, служебные, модальные единства, Москва 1991, с.4.

⁴Вандриес Ж., Язык. Лингвистическое введение в историю, Москва 1937, с.149.

таких реченнях: "Який там Бог послав талан?" - «Такий талан», -Гордій йому мовляє, - "Що декого до смерті налякає" (Л. Глібов); Нароков рад гостю до смерті (М. Кузмин); *Mokra była jednakże, w bezruchu zamarzała na śmierć* (J. Chmielewska).

Варто зазначити, що подібні одиниці виникають у трьох досліджуваних мовах регулярно, про їхній системний характер свідчать моделі, за якими відбувається творення цих одиниць. Переважно моделі мають схему прийменник до + іменник чоловічого, жіночого або середнього роду у родовому відмінку. Так утворені прислівникові еквіваленти української мови *до впаду, до загину, до зарізу, до зносу, до краю, до одуру, до нестями (нестяму), до болю, до безтями, до знетями, до знемоги, до невпізнанності, до непізнання, до нудоти, до смерті*; російські прислівникові еквіваленти *до зарезу (зареза), до отвала (отвалу), до ужаса, до упаду (упада), до бесконечности, до крайности, до невозможности, до неузнаваемости, до чрезвычайности, до чрезмерности, до безумия* та одиниці польської мови *do bezkresu, do bezmiar, do ostatka, do rozruki, do niemożliwości, do szaleństwa, do znużenia, do ośpienia, do zapomoczenia*. Рідше модель має схему прийменник + іменник у множині: укр. *до сліз*, рос. *до слёз*, польськ. *do łez*. Пор.: *Схвильований, до сліз зворушений, Непран поклав на груди кобзу, обвів очима товариство, осяяне низьким вечірнім сонцем, і доторкнувся струн* (В. Шевчук); *Все они превосходно смеялись, до слёз захлебываясь смехом* (М. Горький); *W roli pozornego fajtlaru rozbawiał publiczność do łez* (ISJP).

Ще одна модель, за якою регулярно утворюються прислівникові еквіваленти з інтенсифікативною семантикою, має схему прийменник без + іменник чоловічого, жіночого або середнього роду у родовому відмінку. За такою схемою утворились українські одиниці *без кінця, без краю, без ліку, без рахунку, без тям (тями), без лічби, без оглядки, без остачі, без пам'яті*, російські - *без конца, без счёта (счёту), без ума, без меры, без оглядки, без памяти*, без числа та польські прислівникові еквіваленти *bez końca, bez liku, bez pamięci, bez miary, bez zastanowienia, bez opamiętania*. Крім того, у польській мові прислівникові еквіваленти інтенсифікативної семантики досить часто утворюються за схемою частка *nie* + прийменник *do* + іменник у родовому відмінку - *nie do zniesienia, nie do wytrzymania, nie do poznania*.

Зустрічаються й інші моделі творення прислівникових еквівалентів, у внутрішній організації яких міститься сема 'дуже', вони мають схему прийменник + прикметник. В українській і польській мовах таким прийменником переважно виступає *до*: укр. *до неможливого*, польськ. *do upadłego*. Пор. їхнє вживання у таких реченнях: *Нарешті ми досягли берегів Пао.. Зелені до неможливого дерева й зовсім червона земля...* (Ю. Яновський). - *Beде do upadłego bronit honoru Tatiany, a o sobie powiem prawdę* (S. Żeromski). У російській мові за такою схемою переважно творяться одиниці квантифікативного характеру типу *без малого*: *Взаимные наши посещения продолжались без малого год* (Т. Шевченко).

Варто відзначити, що прислівникові еквіваленти з семою 'дуже' однієї мови у переважній більшості випадків мають відповідники подібної форми вираження в інших аналізованих мовах. Пор. укр. *без кінця*, рос. *без конца*, польськ. *bez końca*; укр. *без ліку*, рос. *без числа*, польськ. *bez liku*; укр. *без міри*, рос. *без меры*, польськ. *bez miary*; відповідно, *без оглядки - без оглядки - bez zastanowienia*; *без пам'яті - без памяти - bez pamięci*; *до впаду (упаду) - до упаду (упада) - do rozruki*; *до неможливості - до невозможности - do niemożliwości*. Трапляються випадки незбігів моделей творення прислівникових одиниць із аналізованою семантикою у різних мовах. Так, в українській і російській досить продуктивно утворюються одиниці за схемою прийменник *do* + іменник у родовому відмінку, яким у польській мові часто відповідають структури зі схемою частка *nie* + прийменник *do* + іменник у родовому відмінку: укр. *до невпізнання* - рос. *до неузнаваемости* - польськ. *nie do poznania*, укр. *до неможливого* - рос. *до невозможности* - польськ. *nie do zniesienia*; *nie do wytrzymania*. Пор.: *Боліло до неможливого* (Розм.); *Болело до невозможности* (Розм.); *Bolało nie do wytrzymania* (Розм.).

Зустрічаються випадки, коли схема творення одиниць у трьох досліджуваних мовах є

однаковою, а повнозначний компонент структур відрізняється. Так, українська одиниця *до болю* має російський відповідник *до боли* та польські *do bezkresu, do bezmiaru*. Часом еквіваленти слова однієї мови можуть співвідноситися з фразеологічним сполученням іншої мови: укр. *без ума* – рос. *без ума* – польськ. *stracić głowę, wpadać w zachwyty*.

Фіксуються й випадки, коли прислівникові еквіваленти, наприклад, російської мови відповідають ціліснооформленим одиницям у мовах українській і польській, в яких для виразу суперлативного значення активно використовуються префікси типу *най-*, *щонай-*, *якнай-* або *най-*. Отже, російському прислівниковому еквіваленту суперлативної семантики часто відповідають українські і польські прислівники із зазначеними префіксами: рос. *чаще всего* – укр. *найчастіше*, польськ. *najczęściej*, рос. *хуже всего* – укр. *найгірше*, *щонайгірше*, польськ. *najgorzej*. Трапляється й таке співвідношення одиниць систем різних мов, коли прислівниковому еквіваленту на позначення суперлативної семантики відповідає префікс в тій чи іншій мові. Наприклад, російська одиниця *как нельзя* та польська *jak nigdy* мають тільки префіксовані українські відповідники. Пор. такі українське та російське речення: *Деякі вчинки якнайкраще характеризують людину* (Розм.); *Некоторые поступки как нельзя лучше характеризуют человека* (Розм.).

Той факт, що в українській мові спостерігається тенденція до представлення семантики вищої міри прояву ознаки однослівними з погляду графіки елементами, підтверджується й аналізом наступних одиниць. Так, російський прислівниковий еквівалент *до отказа* та польський *do oporu* актуалізують семантику двох аспектів: способу дії та інтенсифікативну. У разі представлення семантики способу дії ці одиниці зберігають тісний зв'язок зі значенням іменника, за допомогою якого було утворено прислівникові елементи. Таку саму семантику здатні маніфестувати подібні за формою вираження і способом творення прислівникові еквіваленти української мови *до відказу* і *до відмови*.

Однак уявлення про повноту реалізації дії, що характеризується її вичерпністю, сприяє розвитку в одиницях російської і польської мов інтенсифікативних значень: *В комнате, до отказа набитой бараклом, было душно* (С. Антонов); *Na razie opalamy się do oporu*. Українські одиниці *до відказу* та *до відмови* не розвивають інтенсифікативного значення й актуалізують у системі мови тільки семантику способу дії. Прислівниковим еквівалентам рос. *до отказа* і польськ. *do oporu*, коли вони представляють інтенсифікативне значення, відповідає український прислівник *ущерть*. Пор. російське, польське та українське речення: *Вагон до отказа был набит* (Розм.); *Wagon był napchany do oporu* (Розм.); *Вагон був ущерть наповнений* (Розм.)

Отже, як засвідчує аналіз досліджуваних одиниць перехідного рівня існування, в аналізованих мовних системах регулярно утворюються форми на позначення афективних явищ навколишнього світу, і не можна стверджувати, що носії української, російської чи польської мов виявляють більші нахили, ніж інші, до проявів крайнощів при вираженні морального захоплення або морального засудження. Прислівникові одиниці інтенсифікативної семантики рівною мірою властиві українській, російській і польській мовам, хоча моделі творення зазначених одиниць досить часто демонструють розбіжності.

The article focuses on the linguistic units, denoting the outward things intensification phenomena in the Ukrainian, Russian and Polish languages. The possibility of verbalization by the adverbial equivalents that represent the extremes manifestations at expressing moral admiration or moral condemnation by the speakers of kindred languages is established.

W artykule, na materiale ukraińskiego, rosyjskiego i polskiego języków analizowane są jednostki, służące intensyfikacji zjawisk otaczającego świata, ustanowiona zostaje możliwość werbalizacji za pomocą ekwiwalentów przysłówkowych przejawów skrajności przy wyrażaniu moralnego zachwyty lub moralnego osądu przez nosicieli spokrewnionych języków.